

Baráth Katalin

Súlyosbító körülmények

Női vádlottak az első világháború hátországi büntetőbírósága előtt

„Ernest Hemingway would have died rather than get old. And he did. He shot himself. A short sentence. Anything rather than a long sentence, a life sentence. Death sentences are short and very, very manly. Life sentences aren't. They go on and on, all full of syntax and qualifying clauses and confusing references and getting old.”

Ursula K. Le Guin: *Introducing Myself*¹

„Nagyon jól megvagyunk mi ebben az idegen országban. Kedvelnek és szeretnek bennünket, mindenki szíves hozzánk, és senki ellen nincs panaszra okunk. Jófajta népek ezek, meg vagyunk elégedve a sorsunkkal. Adnak mindenfélét, s különösen az asszonyok meg a leányok nagyon jószívűek hozzánk. Hát csak azt mondom, hogy ha te is ilyen jószívű vagy a katonákhoz, akkor letöröm a derekadat, ha hazakerülsz.”

Gyanítható, hogy a szabadkai kiadású *Bácsmezei Napló* munkatársa tréfás közleménynek szánta a fenti idézetet 1915 nyarán, amelyet úgy címkézett, hogy „egy harctéren küzdő katonának a feleségéhez írt leveléből való”.² Akár valódi volt az idézet, akár újságírói találmány, kirajzolódik belőle az első világháború idején (is) alkalmazott kettős mérce demarkációs vonala: *quod licet Iovi, non licet bovi*. Vagyis a háborús erkölcsök különbözőképpen vonatkoznak a férfiakra és a nőkre. A férfi még a lövészárkokban is nagyobb egyéni szabadságot élvez, ami- ben természetesen nincsen semmi kivetnivaló, hiszen a háború terhe kizárólag az ő vállát nyomja. És míg a férfi a távolban életét kockáztatja az uralkodóért, a hazáért és a családért, hogyan viselkednek az otthon kényelmében, felügyelet nélkül maradt nők?

¹ Le Guin, a nemrég elhunyt amerikai irodalmi klasszikus szövege lényegében lefordíthatatlan, mert mondanivalóját az ítéletet/büntetést és mondatot egyszerre jelentő „sentence” szóra alapozza. Hozzávetőlegesen magyarul: „Ernest Hemingway inkább meghalt volna, minthogy megöregedjen. Így is tett. Lelötte magát. Rövid büntetés [mondat]. Bármilyen inkább, mint egy hosszú büntetés [mondat], egy életre szóló. A halálbüntetés rövid és nagyon, nagyon férfias. Az életfogytiglan nem az. Csak folytatódik és folytatódik, tele komplikációkkal [összetételekkel], feltételes záradékokkal [alárendelésekkel], zavaró utalásokkal és öregedéssel.

² *Bácsmezei Napló* 1915. július 14. 4.

„A gyenge erkölcsű, imádságot, Istent nem ismerő nő belekerült az ördög hálójába. Rútul megfélemedezett kenyéradó gazdájáról, gyermekei nemző apjáról, kicsicomázta, kicsinosította magát, mint a korcsmai dáma, s megindult csavargó útján szeretőt keresni. S mi könnyebb ma, mint a szeretőkeresés, szeretőtalálás?

Ily bő alkalom még soha nem kínálkozott. Minden utcasarkon, minden sötét lebujsban lesi az éhes ölelő kar a szerelem kifestett virágát. S az asszony, az anya, a férjes nő meg buján, vakul, ronda vágyainak oda veti testét, lelkét, mindenét!”³

A nők születési rendellenességéből, az eredendő gyöngeségből sarjadzó vétke magatartás bizonyára rendkívüli mértékben elterjedhetett Bácskában, hiszen az *Óbecsei Újság* egyenesen a címdaláról intézte erkölcsi apokalipszist vizionáló dörge delmeit a társadalomhoz. A hűtlenséget sajátos – bár a korábbi idézet fényében nem meglepő – módon kizárólag a nő bűnéül rója föl: ő az, akinek a vágyai rondák, ő az, aki buján és vakul odaveti magát a meg nem személyesített, nemtelenül maradt „éhes ölelő kar”-nak. Arról nem esik szó, hogy e kar netalán egy férfi testében folytatódik. A férfi ebben a kontextusban kizárólag felsőbbrendű, a nőt függésben tartó alakként jelenik meg: a nő „kenyéradó gazdája” és „gyermekei nemző apja”.

A fentiek is jelzik, hogy a hátszágbeli nők fegyelmezésének a büntető törvénykönyvön túl volt egy „puha”, kevésbé nyilvánvaló eszköze is: a társadalom immanens erkölcsi elvárásrendje. Ez a sztenderd korántsem volt egynemű, az általa jóváhagyott női figurák többfélék (a gyermekeit önállóan nevelő anya, az ellenálló, az önkéntes, az ápolónő stb.)⁴, akár egymásnak ellentmondók is lehetnek (a magát gyermekeinek szentelő anya versus a hazáért munkába álló asszony). A hátszági propaganda mégis hiába vette föl eszköztárába a követendő női viselkedésminták hangsúlyozását, a háborús erőfeszítésekből részét kivevő nő alakja a kollektív emlékezetből éppen úgy kifakult, akár a háború történetírásából.⁵ Ugyan a – főleg gendermegközelítésekre érzékeny – társadalomtörténet az elmúlt évtizedekben jó néhány kísérletet tett az első világháború historiográfiájának tematikus gazdagítására,⁶ korántsem jelenthetjük ki, hogy a hátszág és

³ *Óbecsei Újság* 1915. február 28. 1.

⁴ Thébaud 2014: 160.

⁵ Talán azért, mert a – nagyrészt fiatal és városi – nők mobilitáslehetőségei szinte azonnal ellentámadást váltottak ki. Sokan ugyanis úgy vélték, hogy a hátszágban maradt nőknek volt választásuk, ellentétben férfi kortársaikkal, akiket többnyire besoroztak. Ez a nehezítés is közrejátszhatott abban, hogy a nők szerepe a háborús társadalomban hamar leértékelődött, és a feledés sorsára jutott (Grayzel 2014).

⁶ A korszak és a téma avatott ismerője, Françoise Thébaud nemzetközi perspektívába helyezve tekintette át az elmúlt négy évtized nő- és gendertörténeti szempontú háborús történetírását (Thébaud 2014), és az első világháború értékelésének tendenciáit tekintve három egymást követő fázist különböztetett meg. Az első fázis történészei az emancipációt illetően nagy és egyértelműen pozitív szerepet tulajdonítottak a nők háborús tevékenységének, különös tekintettel a foglalkoztatottság növekedésére, valamint – ezzel összefüggésben – az egzisztenciális önállóság lehetőségének a bővülésére. A nyolcvanas években aztán a kutatók egyre többet tártak fel a háborút követő repressziós folyamatokból, föltéve a kérdést, hogy a háború alatt adódó

benne a nők története magától értetődő eleme lenne a Nagy Háború történetírásának. Habár egy ideje már nem beszélhetünk arról, hogy e történetírás kimerül politika-, diplomácia- és hadtörténeti munkák termelésében, még jócskán korai lenne kijelentenünk, hogy az első világháborúval kapcsolatos társadalomtörténeti folyamatok – különösen hazai viszonylatban – a maguk komplexitásában tisztázódtak volna. Hogy is volna ez lehetséges, amikor számos részletkérdés vizsgálata – beleértve a hátszág nőitörténetét – még a kezdeti lépésekkig sem jutott el? A magyarországi nők háborús mindennapjainak kutatása (ritka kivétellel) a centenáriumi konjunktúra ellenére is csak bizonyos, már a háború idején is előnyösebb helyzetű csoportok, jelesül a sajtótörténeti források által valamelyest jobban dokumentált városi felső- és középrétegek, illetve az arisztokrácia jótékonykodó hölgyei tevékenységének eseti föltérképezéséig jutott el.⁷

Szerencsére a levéltári dokumentumok módot adnak arra, hogy ezt a hiánnyosságot, ha apránként is, de felszámolhassuk. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy elemzésünkkel egy népes, ám a történetírásban alig-alig szerepeltetett társadalmi réteg, az alsó szegmensekbe sorolt, vagyontalan, paraszti életmódot folytató nők háború idején felparázsló konfliktusait vegyük közelebből szemügyre. A büntetőbíróóságokon zajló eljárások dokumentációja ma is bőséggel áll az érdeklődők rendelkezésére – egy ama csekély számú forrástípusból, amely megőrizte e rendszerint írástudatlan nők fordulatokkal terhes életének lenyomatait. Vizsgálódásunk fő kérdéskörei a következők:

- Hogyan szivárgott be a háború a nők mindennapjaiba, hogyan rajzolta át vagy mélyítette el (ha egyáltalán) a családon, mikroközösségen, nemzetségeken belüli törésvonalakat – azaz milyen mértékben volt jelen e nők életében, hogyan érintette őket közvetlenül?
- Hogyan kezelte a nők konfliktusait a büntetőbíróóság, miként mérlegelte a háborús körülményeket, milyen büntetéssel sújtotta a törvénszegő nőket – fölillantva valamennyit az ítékezés szubjektív szempontjaiból is?

lehetőségek mennyire voltak illékony természetűek, és jeleztek inkább kivételes korszakot, mint valódi, hosszú távú változást. A téma tanulságait azóta tovább árnyalták a történészek, és példákat hoztak arra is, hogy az önállóságnak ez a háborús tapasztalata az átélők számára maradandó és továbbra is vágyott élményt jelentett, így készítve elő a talajt a későbbi, immár távlatosan is érvényesülő emancipációnak.

⁷ Mivel a jelen tanulmányban is sok hasznát vettük, korántsem célunk elvitatni Völgyesi Zoltán viszonylag friss, „az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai” vizsgálatát célzó, levéltári forrásokat mozgósító munkájának érdemeit (Völgyesi 2016). Nőtörténeti olvasatban mégis különösen feltűnő, hogy a *Nők új szerepeiben* és *A Feministák Egyesületének tevékenysége* fejezetek összesen kaptak annyi helyet a kötetben, mint a *Tábori bordélyok és a nemi betegségek elleni védekezés* színes panorámája. Nem állítjuk, hogy a bordélyban dolgozó nők státuszának harisnya- és harisnyakötőszínekkel való megkülönböztetését bemutatni történetileg érdektelen volna, de jelen témánk szempontjából kifejezetten tanulságos, hogy a „falusi nők” millióiról ugyanakkor csupán annyi olvasható, hogy „klasszikus férfiszerepekbe kényszerültek, a távollévők helyét kellett átvenniük a mezőgazdasági termelésben, így kényszerült például a nagymama arra, hogy szántson, a lánya, hogy megszervezze az aratást” (uo. 150). Ezek az aránytalanságok is arra hívják föl a figyelmet, hogy jelentős fehér foltok és súlyos tematikai esetlegesség jellemzi a nők történetével (is) foglalkozó háborús társadalomtörténet-írást.

E problémák boncolása során további kérdésekre is igyekszünk röviden kitérni, különös tekintettel a bíróság elé citált asszonyok társadalmi és családi státuszára, cselekvési lehetőségeire, az emancipációs folyamatra és az egyéni drámákra.

A FORRÁSOK

A trianoni szerződéssel a délszláv államhoz csatolt egykori Tiszai koronakerület, azaz a Tisza menti Bácska polgári kori társadalomtörténete több éve áll kutatómunkánk homlokterében. Elsődleges forrásaink a bíróságok levéltáraiban fennmaradt dokumentumok, főleg azok, amelyek az első világháború és a trianoni impériumváltás időszakában keletkeztek. Forrásbázisunkat a munka előrehaladtával jónak láttuk kibővíteni a területileg illetékes legfelső bírói fórum, a Szegeden működő Királyi Ítéltábla jegyzőkönyveivel, kiemelten az 1917-ben keletkezett tizenegy doboznyi perirattal, amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára őriz. Ez konkrétan a 201.-től az 1596.-ig terjedő sorszámokkal jelzett ügyeket (polgári és büntetőügyek vegyesen) takarja. Ami a forrásbázis reprezentativitását illeti, harminc esetből álló gyűjteményünk magába foglal minden olyan büntetőjogi eljárást, ahol 1.) nő volt a vádlott; amely 2.) területileg érintette a korabeli Bács-Bodrog és Torontál megyéket;⁸ amely 3.) 1917 első felében a szegedi ítéltábla elé került; és amelyet ezek közül 4.) megőrzött a levéltár. A választott időszakot és -tartamot elsősorban a zentai járásbírói archívumban korábban megkezdett vizsgálódásunk szabta meg,⁹ másodsorban a munkára fordítható idő keretei, harmadsorban pedig az, hogy eredeti érdeklődésünk nem tematikus, hanem átfogó jellegű.

Ami az esetek megtörténtének idejét illeti, az természetesen nem esik egybe a szegedi ítéltábla intézkedésének idejével. Miután a feltételezett bűncselekményekre sor került, és vádlottat is találtak hozzá, ügyeinket – mint olyan súlyúakat, amelyekben a járásbírók nem hivatottak eljárni – előbb a királyi törvényszékek valamelyike elé vitték, és fellebbezés folytán kötöttek ki a szegedi

⁸ A 201–1596. ügyek közé számlálандók a Csongrád megyére vonatkozó és a polgári perek is.

⁹ A járásbírói alapkutató célja általános, egyben összehasonlító körképet készíteni az érintett terület társadalmának állapotáról két (egy első világháborús és egy Trianon utáni) metszetben, a fennmaradt bírói archívum túlnyomó részét képező hagyatéki eljárások, valamint a perek dokumentumai alapján. A selejtezésesek folytán a Zentai Történelmi Levéltár a háborús évekből 1917-től kezdődően őriz nagy tömegű, többé-kevésbé folyamatos irattömeget. A járásbírói elé került ügyek közül ugyanakkor a korlátozott hatáskör okán hiányoznak a törvényileg súlyosabbnak minősített esetek, ezért úgy láttuk jónak, hogy – kitekintő jelleggel – a zentai járásból az illetékes ítéltábláig eljutott ilyen, 1917-ben tárgyalta ügyeket is fölkeressük. Mivel a szegedi kutatásra szánt időnk szerencsés módon megengedte a bővebb merítést, kiterjesztettük vizsgálódásunkat a levéltár által megőrzött minden, az egykori Bács-Bodrog és Torontál megye területéről kiindult polgári és büntetőeljárásra. Ugyancsak a munkára fordítható időnk húzta meg a határvonalat az 1917-es év felénél. Tehát a jelen tanulmány forrásanyaga mintegy „mellékterméke” az eltérő céllal folytatott eredeti kutatásnak, így sajnos nem ad rá lehetőséget, hogy összevessük az előző döntéshozói fokon, a királyi törvényszékeken keletkezett hasonló iratokkal.

ítélőtáblánál. Gyakran itt sem sikerült pontot tenni az ügy végére, amely így a legfőbb törvényszék, a Kúria elé került – megjegyezzük, hogy az ítéletével ellentétben a Kúria ritkábban bírálta fölül az előzetesen intézkedő bírói fórumok döntéseit. (Felmentéssel egyébként három ügy végződött a harmincból, illetve akadt még egy eset, ahol a két női vádlott közül az egyiket ártatlannak ítélték.) Mivel a bűncselekmények időtartama eltérő volt (egy hadisegélyvel kapcsolatos csalás például évekig is eltarthatott), és tárgyalásaik is különböző ideig húzódtak, elmondható, hogy a harminc eset a kiváltó incidenssel és az ítélethozatal folyamatával együtt tulajdonképpen átfogta a háború időszakát. Volt olyan ügy, amely 1914-ben vette kezdetét, és olyan is, amely 1918-ban zárult le. Ám többségükről kijelenthető, hogy tárgyukat egy 1916-ban történt vagy fölfedett bűncselekmény képezte, és 1917-ben kerültek a szegedi ítéletábra elé. Tehát forrásaink elsősorban a világháború középső éveinek állapotait tükrözik.

A szegedi ítéletábra 1917-ben területileg a következő törvényszékek ügyeiben volt hivatott magasabb fokon dönteni: Nagybecskerek, Nagyikinda (Torontál megye), Szabadka, Újvidék, Zombor (Bács-Bodrog), valamint Szeged (Csongrád).¹⁰ Az ítéletábra archiválási gyakorlatának köszönhetően a következőkben górcső alá vett eljárások iratai között ügyenként nemcsak a szegedi felsőbbíróság ítéletét és indoklását találhatjuk meg, hanem az ügyet és a vallomásokot részletező, megelőző törvényszéki eljárás dokumentumait is, valamint – ha további felfolyamodás történt – a Kúria döntését közlő iratokat is.¹¹ E forrásadottság azért fölöttébb hasznos, mert dinamikus képet nyújt az ítélethozatal folyamatáról, és példázza, hogy a bírák gyakorlatában miként idomultak a hatályos büntetőjogi (azaz a Csemegi-) kódex cikkelyei a konkrét esetek követelményeihez. A döntések indoklásainak vizsgálata nemcsak azért hasznos, mert rámutat a bírói interpretációk különbségeire, hanem azért is, mert – mint látni fogjuk – megvilágítja, milyen elvárásokat támasztott a jogszolgáltató elit a vádlottak, jelesül a társadalmilag mélyen az elit alá sorolt nők irányában. Az egyes enyhítő és súlyosbító körülmények számbavétele segít konkretizálni a nőkre vonatkoztatott korabeli normákat.

ÜGYSTATISZTIKA

Mint a fentiekben szót ejtettünk róla, a vizsgálat alá vont harminc, női főszereplős büntetőügyet egy igen terjedelmes korpuszból válogattuk ki. Ezen ügyek statisztikai jellemzőit csakis egy, a teljes kiinduló forrásbázist alapul vevő, részletes statisztikai elemzéssel vizsgálhatnánk föl. Ilyesfajta elemzésre azonban a jelen tanulmány keretei között nem nyílik módunk, és a vizsgálat céljai sem elsősorban statisztikaiak. Néhány alapvető paraméterre azonban mindenképpen tanulságos kitérnünk.

¹⁰ 1890: XXV. 2. §.

¹¹ Érdekeség, hogy a periratok között több, máig lepecsételt állapotú bírói különvéleményt is találhatni. (Utóbbiak esetünkben nem relevánsak.)

„Hiányosnak tartom a bűnügyi statisztikát, mint az erkölcsi élet mérlegét, különösen azért, mert a bűnösség, az erkölcsi romlottság súlyát csak ritkán és akkor is csak közvetve veheti számba.”¹² Földes Béla, a hazai bűnügyi statisztika úttörője már a századfordulón fölfedezte a kriminálstatisztika buktatóit. Ugyancsak akadt mondanivalója a női bűnözés mutatóiról is, többek között az, hogy a nők viszonylag csekély szerepe e statisztikákban részben tetteik homályban maradásának köszönhető, mivel tevékenységük szűk körű, és elsősorban a családra korlátozódik. Ráadásul a feleség bűneinek eltitkolása a férj érdeke is. Bűnügyi szempontból Földes negatív fejleménynek ítélte meg a nők foglalkoztatottságának növekedését.¹³ Utóbbira vonatkozóan forrásbázisunkból nehéz pontos adatokat kiszűrni, mert az iratok ritkán határozzák meg konkrétan a vádlottak foglalkozását. Néhányukról kiderül, hogy „szolgálatban állnak” vagy napszámosok, ám hogy mi a megélhetésük tényleges forrása – legtöbbször vagyontalanként vannak föltüntetve –, arra ezekből az iratokból csak közvetve derül fény. Ezek a közvetetten, csak a jegyzőkönyv narratív szakaszából (az eset, a vallomások, az életkörülmények részletes leírásából) kiolvasható adatok ugyanakkor – alátámasztva a régió közismert agrárjellegével – egyértelműen bizonyítják, hogy a vádlottak túlnyomórészt mezőgazdasági munkákból éltek, idegen gazdához szegődve, vagy saját, általában szűken mért parcelláikon dolgoztak. Társadalmi állásukról árnyalt statisztikai elemzés nélkül is kijelenthető, hogy többségük szállási vagy falusi-kisvárosi, férjes, gyerekeket nevelő, analfabéta magyar asszony, vallásukra nézve katolikusok (habár akad köztük nem egy görögkeleti felekezeti szerb, valamint izraelita is).¹⁴ Ami az életkorukat illeti, a legifjabb egy 17 éves római katolikus cseléd lány volt, a legidősebb pedig egy 67 esztendőes görögkeleti baba – nem meglepő módon mindketten (nem ugyanannak a) magzatelhajtási ügynek a vádlottjai.¹⁵

A bűnperekben föltárt konfliktusok természetének vizsgálata igazolja azt a közkeletű nézetet, miszerint a női elkövetőkre kevésbé jellemzőek az erőszakos cselekmények. Eseteink mindössze egyharmada minősíthető ilyennek, e tízből

¹² Földes Béla 1889: *A bűnügyi statisztikája*. Idézi: Perényi 2012: 31–32.

¹³ Perényi 2012: 33–34.

¹⁴ A statisztikakészítést több probléma is bonyolítja. Egyrészt a vidék etnikai összetettsége, mert bár akadnak Bács-Bodrogban és Torontálban is magyar vagy német etnikai tömbök, a nemzetiségi arányokra mégis az a jellemző, hogy szinte faluról falura eltérők. Hogy női vádlottjaink etnikumhoz tartozásának valódi jelentést adjunk, ahhoz föl kellene mérnünk a bűnelkövetés, az esetleges áldozat és az elkövető származási helyszínének etnikai sajátosságait is, méghozzá egyesével. További nehézség (nem kitérve itt az összes problémára), hogy az ügyek felének több vádlottja is akad (lásd 2. táblázat), ráadásul gyakran különböző minősítésekkel. A kor, lakóhely és foglalkozás statisztikai tábláinak kidolgozásához emiatt is volna szükség egy olyan kimunkált módszertanra, amely a jelen tanulmány céljainak eléréséhez nem elengedhetetlen, még akkor sem, ha e statisztikáknak beláthatóan lenne jelentősége a forrásfeldolgozás szempontjából.

¹⁵ A magzatelhajtási ügyekre nem fogunk kitérni bővebben, mert egy kivétellel csak közvetetten kapcsolhatók a háborús helyzethez. Annyit azonban érdemes közölnünk, hogy ezek (legalábbis eseteink alapján) gyakran „hármás” ügyek: három vádlottal, három különböző generációból, három különböző ítélettel (1. a „probléma”: teherbe esett lány; 2. a „közvetítő”: egy anya/idősebb nő a családból; 3. a „végrehajtó”: egy éltesebb szülész nő – rá mérték a legsúlyosabb büntetést, ő minősült elkövetőnek a törvényi és bírósági gyakorlatban).

hatban ráadásul abortuszról van szó, ahol az erőszak jellege és iránya rendkívül komplex kérdés. A vádak alapjául szolgáló 1878. évi V. törvény, vagyis az 1917-ben is hatályos büntető törvénykönyv a magzatelhajtást a XVIII., *Az ember élete elleni büntettek és vétségek* című fejezetben tárgyalja. A korabeli törvénykezés elvi állásfoglalása tehát egyértelmű. Ám ez az egyértelműség rögtön zavarossá lesz, amikor a törvény a magzatelhajtásban részt vevők szerepét külön-külön teszi mérlegre.¹⁶ Az egyes esetek tanúsága szerint a helyzet a tárgyalótermekben sem egyszerűsödött. A magzatelhajtás ugyanis jellemzően egy csoportosan végrehajtott női bűncselekmény, egy közösen, zárt női körben kezelt konfliktus volt. (Ebben egyébiránt sajátos módon hasonlít az orgazdaság eseteire.) Sőt, ha női vádlott(ak)ról van szó, a vád mögött rejlő konfliktus „intim”, nemileg homogén jellege is általában előre sejthető. Egyszerűbben szólva: a női vádlott olyan, nők között fölmerült konfliktusra utal, amely ugyancsak női körben nyert elintézését.

1. táblázat

A bűncselekmény természete

Fizikai-testi konfliktusok: 10		Verbális konfliktusok, haszonszerzés: 20	
magzatelhajtás	6	csalás	6
szándékos emberölés	2	orgazdaság/sikkasztás	4
könnyű testi sértés	1	hamis vád/tanúzás	2
súlyos testi sértés	1	okirat-hamisítás	2
		felségsértés	2
		izgatás	2
		árdrágító visszaélés	1
		levéltitok megsértése	1

2. táblázat

A vádlottak neme és száma ügyenként

1 nő	15
2 vagy több nő	7
nő(k) és férfi(ak)	8

¹⁶ 1878. évi V. tv. 285. §: „A teherben levő nő, aki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kívül esett teherbe: két évig terjedhető börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel büntetendő. Ugyanazon büntetés éri azt, aki a bűntettet a teherben lévő nő beleegyezésével követi el, ha pedig azt nyereségyvágyból tette: öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.” A büntetési tétel ugyancsak öt év, ha az anya házasságon kívüli újszülöttjének az életét veszi el (284. §). A magzati étellel kapcsolatos törvénycikkek közé tartozik egy ugyancsak öt év büntetést kirovó harmadik is, a 286. §: „Aki a teherben levő nő méhmagzatát annak beleegyezése nélkül szándékosan elhajtja, vagy megöli: öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő. Ha pedig ez által a teherben levő nő halálát okozta: tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” Utóbbi büntetése megfelel a nem előre megfontolt, de szándékos emberölés büntetési tételének.

A bács-bodrogi vagy torontáli női vádlott(ak)at fölvonultató büntetőperek mögötti regionális tendenciákat ugyancsak nehéz kidolgozott statisztikai módszertan nélkül fölvezetni. A szegedi ítélőtábla elé kerülő ügyek törvényszékenkénti megoszlása mindazonáltal határozott területi aránytalanságokat mutat. Míg Torontál megye összességében jelentősen alulreprezentált, Bács-Bodrogot illetően egyedül a szabadkai törvényszéken olyan túlsúly mutatkozik, hogy azt csak az egyes törvényszékek forgalmának eltéréseivel tudunk valamelyest magyarázni: míg a szabadkai királyi törvényszékhez 1908-ban 9663 bűnügyi beadvány érkezett, az újvidékihez 7648, a zomborihoz pedig 5671.¹⁷ Feltételezhető, hogy nyolc-tíz évvel később is a szabadkai, zentai, topolyai, bácsalmási és bajai járásbíróóság területét magába foglaló szabadkai törvényszék bonyolította az érintettek közül a legnagyobb forgalmat, a női bűnperek sokszoros „túlkínálatára” azonban még ez az adottság sem tűnik elégséges magyarázatnak.

3. táblázat

<i>Területi megoszlás</i>	
Illetékes törvényszék és esetszám	
Nagybecskerek	3
Nagykikinda	4
Szabadka	16
Újvidék	2
Zombor	2
<i>Szeged</i> ¹⁸	3

A HÁBORÚ A HÁTORSZÁGBAN

A harminc, női vádlottat felsorakoztató peres dokumentációt lapozgatva az egyik legszembetűnőbb tapasztalat, hogy milyen nagy számban bukkan föl bennük a háború. Itt nem arra a természetes fejleményre gondolunk elsősorban, hogy valamilyen mértékben az összes esetet befolyásolta a tartós hadviselés, hiszen, ha akarjuk, a leghétköznapi lopást is összefüggésbe hozhatjuk a háborús inséggel. A következőkben azokra a cselekményekre vetünk közelebbi pillantást, ahol az iratok szövegében ténylegesen, szó szerint előkerülnek a háború tényei, akár úgy, hogy a vád lényege ez (lásd hadisegéllyel kapcsolatos csalások), akár úgy, hogy a vádlott vagy a bíróság okfejtésében merül föl háborúval kapcsolatos konkrét körülmény.

¹⁷ Borovszky 1909.

¹⁸ Szeged törvényszékének forgalmára és jelentőségére nézve nem releváns a 3. táblázatban közölt adat. Az e törvényszéken tárgyalt ügyek közül ugyanis csak azok szerepelnek a harmincas forrásbázisban, amelyekben a vádlott, valamint a cselekmény Bács-Bodroghoz vagy Torontálhoz köthető, ám mégis Szegeden tárgyalták már törvényszéki szinten is.

A harminc esetből tizennyolcra szűrődnek be a háború eseményei, vagyis a perek 60%-ába. A tizennyolc „háborús” perből pedig kilencben, tehát az összes eset 30%-ában szerepel háborúval kapcsolatos tényező *már a vádban*. Ezek az esetek azok, amelyekről kijelenthető, hogy háború nélkül nem történtek volna meg, nem került volna rájuk sor. (Ami nem egyenlő a vádlottak erkölcsi fölmentésével, vagyis azzal a következtetéssel, miszerint háború nélkül ezek a nők sose kerültek volna a vádlottak padjára.) Mindehhez még azt is lényeges hozzátennünk, hogy e bűncselekmények legalább „középsúlyúak”, hiszen eredetileg a királyi törvényszékeken tárgyalták őket, onnan kerültek az ítélőtáblához. Tehát a kisebb jelentőségű esetekre, amelyekben a járásbírók is eljárhattak, vagy amelyeknek az elkövetője nem is került bíróság elé (például helyszíni bíróságban merült ki a büntetés), ezúttal nincsen rálátásunk. Holott ezekben is jócskán szerepeltek női vádlottak – elég csak belelapozni egy helyi újságba.¹⁹

A háborúhoz közvetlenül kapcsolódó „női” bűncselekmények jellegük szerint a következő arányokat produkálták:

- csalás az állammal szemben (hadisegély): 5 eset,
- csalás magánszemélyekkel szemben (megtévesztés): 2,
- hamis vád: 1,
- felségsértés: 1.

Látható, hogy a fenti cselekményekben az erőszak leginkább verbálisan mutatkozott meg, fizikai vetülete hiányzott. Mögöttük a haszonszerzésnek, az anyagi motivációnak – az állam által egyébként keményen megtorolt – vádja, avagy célja húzódik, és, mint látni fogjuk, ez alól még a felségsértés sem egészen kivétel.

CSALÁS A HADISEGÉLLEL

A hadisegéllyel való visszaélés jellemzően „családon belüli” tett, amelyet a távol lévő katona felesége, lánytestvére, anyja vagy élettársa követett el. Megcselekedni annál is könnyebb volt, mert nem követelt igazán aktív fellépést: elég volt elhallgatni valamilyen tény, vagy bólintani a segélyről döntő város- vagy községközi hivatalnok egy kérdésére. (Így aztán ez utóbbi is könnyen a vádlottak padján találhatta magát, akad is példa rá a gyűjteményünkben.²⁰) Először azokat az eseteket mutatjuk be röviden, ahol valamilyen értelmezési bonyodalom adódott.

¹⁹ „Cukorcsempészés Torontálba. A csendőrség a csókai hídon egész csomó csókai és tiszaszentmiklósi asszonyt csípett rajta, amint kisebb mennyiségű cukrot akartak a városból kicsempészni. A csendőrség erőlyesen nyomozta, hogy miként jutottak a cukorhoz vagy cukorjegyhez, és már a tettesek nyomában is van.” (*Zentai Friss Újság* 1917. április 8. húsvétvasárnap.)

²⁰ Bűn András, a háromgyermekes zentai hivataloszolga úgy került a vádlottak padjára, hogy a feleség nevét írta rá a hadisegély nyugtáira, miközben a pénzt a katona lánytestvére vette föl (jogtalanul), a megvádolt hivataloszolga szerint a feleségnek adva ki magát (MNL CSML VII.1.642. B 381/1917).

Ilyen volt a törvénytelen gyermekeket nevelő és/vagy házasságkötés nélküli viszonyban (ahogy a döntnökök fogalmaztak: vadházasságban) élő, de hadisegélyt igénylő asszonyok helyzete. Az ő példájuk ékesen beszél arról, milyen kilátástalan helyzetbe kerülhetett az a nő, aki a háború idején elvesztette a férfit mint keresőt, és nem élvezte a törvényes házasság oltalmát. Ő ugyanis csak törvénytelen gyermekei számára igényelhetett pénzt, önmagának nem.²¹

Amikor 1917. január 31-én, Szabadkán sor került a nyilvános tárgyalásra, a 32 éves írástudatlan és vagyontalan bajai napszámos, Stefanek Cecília még törvénytelen gyermekeire sem hivatkozhatott. Az özvegynek két fia származott törvényes házasságából, akik a per idején léptek 10., illetve 8. életévükbe. A vád, amely igaznak is bizonyult, a következőképpen hangzott:

„Baján 1915 november havában azon célból, hogy magának jogtalan vagyoni hasznot szerezzen, Horvát Géza és Polgár Mancsi bajai lakosokat mint Baja város által a hadisegélyre jogosultak összeírására kiküldött tisztviselőket ama fondorlattal, hogy ezek[et] a néhai férjéitől [való] gyermekeit akként tüntette fel, mintha ezek a hadba vonult és vele vadházasságban levő Sibality Györgytől származnának, tévedésbe ejtette, tartotta és ezáltal a királyi kincstárnak 100 koronát meghaladó vagyoni kárt okozott, s magának vagyoni hasznot szerzett.”²²

A fiatal özvegy, aki négy éve, előző férje halála óta élt együtt Sibality Györggyel, egyrészt azzal védekezett, hogy a háború előtt élettársa tartotta el a családot, másrészt azzal, hogy az összeírók leintették, amikor pontosítani akarta a fiúk származását. Élettársa 1915. november 3-án vonult be a 30. honvéd gyalogezredbe, a nő ettől kezdve vett föl 390 korona 87 fillért 1916 szeptemberéig, amikor is kiderült, hogy mindezt törvényes jogcím nélkül tette. A bíróság, arra hivatkozva, hogy a fizetési könyvecskében szereplő „oktatás”²³ tartalmazza a hadisegélyre jogosultság ismérveit, a vádat bizonyítva látta, ám figyelembe vette a nő családos mivoltát, és az indoklás szerint a legenyhébb ítéletet, háromhavi fogházat és 20 korona befizetését róta ki büntetésként. Mind a védő, mind az ügyész fellebbezett az ítéletáblához (hiába), a védő a Kúriához is. Utóbbi elutasította a semmisségi panaszt. Látható tehát, hogy Stefanek Cecília és fiai életére meglehetősen közvetlenül és súlyosan hatott a távolinak tűnő háború: elvesztették a kenyérkeresőt, nem volt joguk hadisegélyre, miközben Magyarországon a háború előtti évekhez képest nyolcszorosára nőttek a megélhetési költségek, a napszámosok bére pedig 54%-kal csökkent²⁴ – e mutatók a feketegazdaság fel-

²¹ Mindeközben 1914-től az unoka, após, anyós, a mostohagyerek, -szülő és -testvér is részesülhetett anyagi segélynyújtásban, amennyiben korábban is a bevonult férfi gondoskodott az eltartásukról, részben vagy egészen (Völgyesi 2016: 186).

²² MNL CSML VII.1.642. B 323/1917.

²³ Mint említettük, Stefanek Cecília analfabéta volt. Az összeírók elvileg persze fölvilágosíthatták a hadisegélyre jogosultság ismérveiről.

²⁴ Völgyesi 2016: 120; Romsics 2001: 107.

virágzását és az élelmiszer-termelő környezetet figyelembe véve is jelzik a család-fenntartás fokozódó nehézségeit.

A fenti özvegnél jóval kuszább házastársi viszonyok hálójába bonyolódott a 42 éves, katolikus, írástudatlan és vagyontalan dunaszekcsői napszámos, Jámbor Jánosné Puskás Katalin. Férjét még húsz évvel korábban elhagyta, majd „ágyassági viszonyba lépett” Takács András bajai molnárségéddel. Ebből a viszonyból két lány született, akik 1917-ben 13, illetve 9 esztendősek voltak. Takács nyolc évvel a per előtt elhagyta Puskás Katalint, és törvényesen meg is nősült. Négy évvel a per előtt azonban újrakezdték a viszonyt, amelyet egy éven át folytattak, majd Takács a nővéréhez költözött. A férfi már 1914. augusztus 1-jén bevonult, amikor is Puskás Katalin, az ő törvényes feleségének mondva magát, gyermekeit pedig Takács törvényes gyermekeinek, hadisegélyt igényelt – miközben a törvényes feleség is megkapta a maga hadisegélyét.

A lelepleződés még akkor sem következett be, amikor Puskás Katalin egy évvel később, 1915 szeptemberében megjelent a bajai hadisegélyző hivatalnál, bejelentve, hogy idősebb lánya meghalt, majd hazament. Ám még aznap (!) visszatért, közölve, hogy a lánya mégis él, sőt, van egy 10 éves Sándor nevű fia is, szintén Takácstól, és e fiú után ugyancsak segélyt igényel. A hivatalnokok akkurátusan följegyezték az adatokat, fizették a segélyt. Újabb egy évnek kellett eltelnie, hogy fölbredjen bennük a gyanú: akkor, amikor Puskás Katalin egy negyedik gyermeket is be kívánt jegyeztetni jogosultként.²⁵

A törvényszék 1917. május 21-én egy év börtön- és 100 korona pénzbüntetésre ítélte az asszonyt a saját maga és fiktív Sándor fia nevére fölvelt összesen 762 korona 96 fillér kár okozása miatt. Mint mindig, a vádlott családos voltát enyhítő körülményként vették számba, súlyosbító körülménynek minősült azonban, hogy „a vádlott a bejelentések körül nagyfokú rosszindulattal kitartást tanúsított, sőt negyedik gyermeket is jelentett be”.²⁶ Sajátos, hogy éppen a vádlottat lebukató fiktív negyedik gyermek bizonyult különösen kirívó bűncselekménynek, holott a harmadik csakúgy a fantázia terméke volt, „anya” pedig több mint egy éven át vett föl a nevében hadisegélyt. Való ugyanakkor, hogy e negyedik gyermek bizonyította végképp a csalásban való megátalkodottságot.

Nem minden hadisegélyes ügy végződött azonban elmarasztaló ítélettel. A 32 éves szabadkai,²⁷ katolikus, analfabéta és vagyontalan Vidákovics Tamásné Sztantics Lujza 1917 márciusában annak a vádnak a terhét viselte a bíróság előtt, miszerint elhallgatta, hogy apósa háztartásában él, valamint hogy eltartását biz-

²⁵ A valós és kitalált gyermekek e kavalkádjá valószínűleg a jegyzőkönyv készítőjében is kelthetett némi zavart, mert a vádlottat bemutató passzusban három gyermeket írt föl, holott az eljárás során kiderült, hogy az asszonynak csak két leánygyermek volt.

²⁶ MNL CSML VII.1.648. B 1019/1917.

²⁷ A bírósági dokumentumok kvalitatív vizsgálata azt is példázza, mennyire nem jelent automatikusan polgári életmódot és kultúrát, ha valaki egy (jelen esetben csaknem százezres létszámú!) város lakosaként van följegyezve, különösen nem az Alföldön. Szabadka még a Beluszky–Győri-féle, több szempont alapján rangsoroló városlistában is a 21. helyet foglalja el mint teljes körű funkciókkal rendelkező megyeközpont (Beluszky–Győri 2005: 215).

tosító saját vagyona van, és ezek okán nem volna jogosult hadisegélyre. Az eljárás során azonban fény derült olyan részletekre is, amelyek nemcsak Vidákovicsné felmentését indokolták, hanem azt is érzékeltetik, esetenként hogyan csorbult az asszonyok nem túl széles körű önállósága a háborús viszonyok között, ellentétben az emancipációs lehetőségeket hangsúlyozó historiográfiai főcsoporttal.

Vidákovicsné és a tanúk elbeszéléséből egy *pater familias* vezette nagycsalád képe bontakozik ki. Az asszony sokadmagával élt a 15 láncc (kb. 6,5 hektár) földet birtokló és a per idején 160 láncc (kb. 70 hektár) földet haszonbérlelő apósa házában már korábban is. Férje, Tamás nevén 2 láncc (0,86 hektár) föld állt, amelyet szintén az após vett művelés alá, miközben velük lakó fiának munkájáért 2 korona 40 fillér napszámot fizetett. Lujza két 2 éves és egy 5 éves gyermekén fölül ezen a birtokon élt még a szintén katonáskodó Vidákovics István és János neje is, valamint előbbi hét gyermeke.

A törvényszéki indoklásnak a következő állításait húzta alá egy ismeretlen kéz (föltehetően az ítéletábra egy munkatársa):

„Vádlott [...] azt adta elő, hogy ő apró gyermekei miatt napszámba nem mehet, maguknak jövedelmük a 2 láncc csekély hasznán kívül nincs, és apósa nekik sem ruhára és egyéb házi szükségletekre nem ad semmit, úgyhogy ő csakugyan hadisegélyre szorult egyén.”

Az indoklásban ezenkívül hangsúlyozták azt is, hogy az após nem köteles eltartani a vádlottat és családját, sőt a „hadisegélyből ellenszolgáltatást kérhetett” a szállásért és az étkezésért cserébe.²⁸ Mindezek után Vidákovicsné fölmentették, és bár az ügyész föllebbezett, a szegedi ítéletábra fél évvel később jóváhagyta a szabadkai törvényszék döntését.

Hogy pontosan hogyan teltek a mindennapok a Vidákovics-birtokon, az jegyzőkönyvekből nem derül ki. Ám hogy a férj jelenléte nélkül az apósa jóindulatának kiszolgáltatott asszony akár halállal végződő konfliktusba is keveredhetett, azt a szándékos emberöléseket tárgyaló két „női” bűnper egyike tanúsítja, ahol a családnak szállást adó após szüntelen terrorját egy pisztolygolyóval szüntette be az életéért rettegő fiatalasszony.²⁹

²⁸ MNL CSML VII.1.646. B 805/1917.

²⁹ MNL CSML VII.1.643. B 434/1917. A harminc per másik szándékos emberölése sem független a háborús körülményektől: a 22 éves görögkeleti vallású, analfabéta, kétgyermekes, Klári falubeli vagyontalan napszámos Milosev Milosné Jovin Zsivka férje hadszolgálatára idején megszülte gyermekét, majd bicskával leszúrta. A törvényszék a szegénynek és a szülés lelkiállapotának enyhítő körülményeit figyelembe véve két év fegyházra ítélte. Az ügyész fellebbezése nyomán került az ügy az ítéletábra elé, ahol öt évre emelték a büntetést, súlyosbító körülménynek véve, hogy miközben férje a hazáért vérzett, Milosevnek erkölcsstelen életet élt, hiszen törvénytelen gyermeket szült (lásd uo. VII.1.645. B 679/1917). A hadiállapot idején támasztott erkölcsi elvárások ez esetben pontosan három börtönévnyi súlyosbító körülményt jelentettek a női vádlott számára.

PRIVÁT ÁTVERÉSEK

A hadisegélyes csalások mellett a másik jellegzetes, hadiállapottal közvetlenül összefüggő bűncselekmény a magánszemélyekkel szemben, anyagi haszonért elkövetett csalás, avagy, ahogy az első ilyen esetünk jegyzőkönyve summázza: „a vádlott együgyű, tudatlan s férjeikért aggódó asszonyokat olyan mesével és módon hitegetett, amelyért azok a legnagyobb áldozatra is készek voltak.” Mind-ebből máris sejthető, hogy ez a fajta megtévesztés is a családi viszonyokat vette célba. A lépre ment áldozatok frontra vezényelt rokonuk érdekében próbáltak föllépni mindkét efféle esetben, a bűncselekmény pedig egy magánlakásban, intim körülmények között zajlott. Petrovics Tóbiásné Terkovic Krisztina, a 41 éves, gyálai születésű, szabadkai lakos, vagyontalan, katolikus, háromgyermekes cigányasszony (szülei adataiból kiderül, hogy ő maga törvénytelen születésű, anyja pedig „háztartásbeli cigányasszony” és „lócsiszar felesége”) táltosnak mondta magát, aki képes az ügyfelek férjét varázslással hazahozatni a katonaságból. Ezt a tudását drágán megfizettette: 200–4000 koronát és jelentős mennyiségű élelmiszert sajtolt ki még 1915 folyamán a hozzá folyamodóktól, akiknek többségét, pontosabban Ábrahám Andrásné, Antalnét és Simonné rokonok szálak fűzték össze. A törvényszéki jegyzőkönyv hangsúlyozta is az ügymenetnek ezt a bensőséges jellegét: a sértettek „a vádlott kérésére egymást vitték el a vádlott lakására”, és – ugyancsak a táltos asszony utasítására – mindig négyszemközt folyt a bűbájoskodás. Ami nem volt mentes a megfélemlítéstől sem:

„[H]ogy szavának nagyobb súlyt is adjon – mint azt Ábrahám Andrásné vallja –, az általa hozott gatyán egy élő tyúkot is átbújtatott, s mikor az azon keresztül bújt, már döglődött, amire vádlott azt a kijelentést tette, »lássá, így fog járni a maga ura is, ha haza nem hozatja.«³⁰

Bár a büntetés kiszabásánál itt is mérlegelték Petrovicsné családos voltát, a súlyosbító körülmények (az áldozatok jóhiszeműségének kihasználása, az okozott kár nagysága, illetve hogy az asszonyt már korábban is büntették hasonló bűncselekményért) olyan mértékben estek latba, hogy a bíróság ötrendbeli csalásért négyszer 100 korona pénzbüntetést és háromévi fegyházra rótt ki rá. A döntést érdemben sem az ítéletábrák, sem a Kúria nem módosította.

Hasonló okból került a nagybecskereki bíróság elé Almang Borbála is, ez a 39 éves, katolikus, vagyontalan, nagybecskereki származású, belgrádi piaci árus, egyszerismind négygyermekes hajadon. Az előző esetektől eltérően itt egy „férfias” bűncselekményről van szó: a vádlott fia, Antal öltözött őrmesteri egyenruhába, és az ezredorvoshoz bejáratosnak mondva magát (egyszer Némedi álnéven), két mokri, feltehetően szerb férfit, Markov Atyimot és Janity Tósát vette rá, hogy csaknem ezer koronát fizessenek unokaöccsük, illetve fiuk általa kiesz-

³⁰ MNL CSML VII.1.641. B 271/1917.

közlendő könnyebb szolgálatáért – mindezt még 1914 decemberében.³¹ Az iratokból nem derül ki, folyt-e eljárás a voltaképpen elkövető, Antal ellen, itt csak az anyja bűnrészességét firtatták. Végül arra a döntésre jutottak, hogy a nő igenis közreműködött a csalásban, hiszen az ő nagybecskereki lakásán történt a dolog, ráadásul találtak is nála pénzt, amely a kicsalt összegből származhatott. Ezért büntették egy év börtönre és 50 koronára. Hogy mennyire volt igazságos a döntés, nem tisztünk megítélni. A körülményeket mérlegelő bíróság gondolatmenete ugyanakkor tanulságos:

„A büntetés kimérésénél a vádlott büntetlen előélete mint enyhítő körülmény – ellenben, hogy a cselekményt háború idején, és pedig fiával, kit a büntől visszatartani erkölcsi kötelessége lett volna –, együtt követte el, mint súlyosító körülmény mérlegeltetett.”³²

Úgy tűnik tehát, hogy a vérségi kötelék, a családtaggal való közös cselekvés ezúttal kimondottan hátrányául szolgált a vádlott nőnek, csakúgy, mint a hadiállapot. Az anyától elvárt erkölcsi teljesítmény egy sajátos tényezője is kifeszlik az érvelésből: ha egy anya nem akadályozza meg gyermekét a bűnözésben (bármi legyen is ennek az oka), az rá is a bűn árnyékát veti – nem csupán a közvélemény, hanem a bíróság előtt is.

A következő eset, amelyet a háborús állapottal közvetlenül összefüggő bűncselekmények közül megvizsgálunk, nem a gyakorisága, hanem a benne foglalt konfliktus okán érdemel különleges figyelmet. Kovács Jánosné Böröcz Julianna, 38 éves, írni-olvasni tudó, vagyonos, háromgyermekes martonosi asszony ugyanis, habár a szabadkai törvényszék elé „hivatalból üldözendő hamis vád” elkövetéséért idézték, lényegében a férjével szemben követett el bűncselekményt.³³

A férj, Kovács János még 1914 decemberében – de már a behívó megérkezése után – elvesztette jobb mutatójának két percét. Amikor a következő év elején szolgálatra jelentkezett, a katonai szerveknél nem merült föl az öncsonkítás gyanúja: előbb szabadságot, egy felülvizsgálat után segédszolgálatosnak minősítették, végül (1916 júliusában) fölmentették a szolgálat alól.

Néhány hónap múlva, novemberben Kovácsné megjelent az illetékes parancsnokság előtt, és azzal a váddal hozakodott elő, miszerint férje a katonai szolgálat elkerülése végett szabadult meg baltával a jobb mutatójaj perceitől.

Bizonyára tanulságos volna megtudni, mi zajlott le a Kovács-háztartásban a vizsgálat hetei alatt. Erre sajnos nincs módunk, ám a házastársi följelentés hátterére fényt derít a tárgyalás jegyzőkönyve. Az ok pontosan számszerűsíthető: egy frissen vásárolt, 3,5 láncnyi földdarab, amely a telekkönyvbe közös tulajdonként

³¹ Az ő esetükben a jegyzőkönyv nem minősíti az áldozatokat, nem beszél „együgyűségükről”, őket „fondorlattel tévedésbe ejtették”.

³² MNL CSML VII.1.646. B 885/1917.

³³ MNL CSML VII.1.649. B 1127/1917.

lett bevezetve. Kovácsné azonban azt szeretne volna, ha csak az ő nevének szerepel a föld – hogy pontosan miért, azt homályban hagyják az iratok. Mindenesetre Kovácsné „rokon tanácsra” a följelentéssel kívánta kényszeríteni a férjét az átíratásra, amiből arra kell következtetnünk, hogy az asszony számára a férfi véderő elleni vétség miatti esetleges bebörtönzése sem tűnt nagy árnak 1,75 lánca (0,76 hektár) föld megszerzéséért cserébe. A háborús mozgósítás pedig eszközt adott az asszony kezébe. Végül mégis ő került börtönbe, hat hónapra. A körülmények súlyozása ezúttal is tanulságos:

„A büntetés kiszabásánál a bíróság súlyosbító körülménynek vette, hogy a vádlott a bűncselekményt házastársa ellen követte el, és háború idején, ellenben a vádlott büntetlen előéletét, családos állapotát és töredelmes beismerését enyhítő körülményekként mérlegelte.”

Olyannyira, hogy a legkisebb kiszabható büntetést ítélte meg, amelyet aztán a fellebbezésekkel foglalkozó felsőbb fórumok sem másítottak meg. Érdemes megjegyeznünk, hogy az asszony érdekében fellebbezők között a jegyzőkönyv a férjet is megemlíti, akiről továbbá az is tudható, hogy nem kívánt tanúskodni a tárgyaláson. (Igaz, ellenérdekelt házaspárként nem is igen vették volna figyelembe a vallomását.)

És hogy mi történt valójában 1914. december 20-án? Kovácsné vallomása így szól:

„[A] valóság pedig az, hogy korán reggel a jószágnak szecskát sietve vágták, ő [ti. az asszony] hajtotta a gépet, férje pedig etette, s ekkor férjének a mutatóujja a szecskavágó két kiskereke közé került, s az az ujját összenyomta, s a mellette levő ujját kissé felszakította, ő pedig a sérült helyet bekötözte, majd együtt dr. Kuthyhoz mentek, ki a roncsolt ujjat tartó bőrt elvágta vagy elszakította, aztán bekötözte, azután pedig a sebet a martonosi orvos kezelte.”

Végezetül pillantsunk bele egy olyan büntetőperbe, amelyet akár a háborúhoz csak közvetetten kapcsolódó esetcsoportba is sorolhatnánk, hiszen sem az ítélet, sem a vád tárgya, a felségsértés nem függ össze a hadiállapottal. Ugyanakkor az ominózus kijelentés, amelynek alapján az 1000 korona vagyonú, 32 éves jánosföldi, kétgyermekes, katolikus, analfabéta pástornét a vádlottak padjára citálták, aligha hangozhatott volna el konkrét formájában a háború aktualitása nélkül. Sőt valószínű, hogy az indulatos verbális és fizikai csatát kiváltó incidens sem történt volna meg, ha Molnár Andrásné férjét 1916 július elején nem szabadságolják, és nem tér haza Torontálkeresztesre. Közvetlenül ugyanis ez a szabadságolás vezetett a két Andrásné közötti konfliktushoz, és benne a hadiállapotot sajátos formában megemlítő felségsértő kijelentéshez.³⁴

³⁴ MNL CSML VII.1.642. B 314/1917.

A vádlott, Sándor Andrásné Varga Verona úgy tudta, a szabadságolt katona pénzt is hozott magával, ezért a feleséghez, Molnárnéhoz fordult, hogy ez esetben adja meg a tartozását, két métermázsza búza árát. Molnárné megtagadta a kifizetést. Nem meglepő tehát, hogy Sándorné, midőn a pásztorkútra indult vízért, a vele „egy konyhán lévő” későbbi tanúnak, Kovács Jánosnénak előre kijelentette: „Most megverem Molnárnét.” (Figyelemre méltó egyébiránt, hogy az ügyben kizárólag nők tettek vallomást, pedig az összecsapásban érintve volt a hazatért katona, Molnár András is.)

A kútról hazafelé a vádlott, Sándorné útja Molnárék irányába vezetett, akik a kertjükben tartózkodtak. Sándorné jól irányzott verbális provokációval nyitott,³⁵ mire Molnárné egy bottal a kezében indult el felé. Sándorné gondosan letette a vizesedényeket, hogy tégladarabokat kapjon föl, és az egyikkel meg is célozta Molnárnét. Ezen a ponton érdekes módon mindketten megszabadultak a súlyos sérülések okozására képes tárgyaktól, és pusztá kézzel estek egymásnak. Az összecsapás e dinamikáját csak a férj, Molnár megjelenése változtatta meg, aki így biztatta feleségét: „Most már aztán üssed!” Sándorné erre elengedte Molnárnét, aki viszont fölkapta a korábban elejtett botot, és férjének engedelmeskedve ütni kezdte Sándorné hátát. Utóbbi futásnak eredt, és ekkor, miután már tízlépésnyi távolságba került, fakadt azokra a – később tagadott – szidalmakra, amelyekért bíróság előtt kellett felelnie:

„Huncut a jegyző, ha az ilyen embereknek szabadságolás iránti kérvényt csinál! Baszsa meg az anyját az a király, aki az ilyen embert haza ereszti gyereket csinálni!”

Ezekre a szavakra – feltehetően nem a királyát ért sértés érintette legérzékenyebben – már megindult Sándorné felé a szabadságos katona is, de a felhevült és megvert asszonynak még időben sikerült hazaérnie és bezárkóznia.

Az 1917. február 5-én összeült szegedi törvényszék előbb precízen megállapította, hogy „az állandó bírói gyakorlat szerint [a vádlottnak] ez a cselekménye a királyi ház élő és elhunyt tagjaira egyaránt vonatkozik” – tekintettel arra, hogy Ferenc József, akire Sándor Andrásné Varga Verona kifejezései 1916 nyarán irányultak, novemberben meghalt. Majd súlyosbító körülménynek vették, hogy:

„[A] cselekményt, amelynek során a vád tárgyává tett kifejezés elhangzott, – ő kezdeményezte, enyhítő körülményként mérlegelte ezzel szemben családos állapotát, előző bántalmazása folytán felindult lelki állapotát.”

³⁵ „Az én torkom már meggyógyult a kenyértől, a tied meggyógyult-é már a fasztól? Baszd meg azt a vak anyádat.” Fölmerülhet a kérdés, hogy egy szaktanulmányban mi indokolja szélsőségesen pejoratív kifejezések szerepeltetését. Ebben a konkrét esetben véleményünk szerint az, hogy érthetővé teszik a konfliktus verbálisból fizikaiba fordulását. Általánosan pedig az, hogy a megszólalások utólagos cenzúrája, bármi is legyen az ok, minden esetben csökkenti a múlt hozzáférhetőségének az esélyeit. Különösen, ha olyan társadalmi rétegek megszólalásairól van szó, akiknek a források egyébként is igen kevés lehetőséget adnak a beszédre.

Mindezek után négyhavi fegyházzal sújtották, majd később az ítélőtábla két hónapra csökkentette a büntetést.

* * *

A nők első világháborús hátsországi helyzetét a városok és a felsőbb társadalmi rétegek irányából elbeszélő történetírás hajlamos arra, hogy a férfiak „eltűnése” folytán bekövetkező lehetőségeket, valamint az ezekkel összefüggő emancipációs folyamatokat hangsúlyozza. A fenti példákban azonban egy ettől jócskán eltérő hátsországi nő történet rajzolódik ki. Ugyan a háború a nincstelen alföldi paraszt-asszonyok mindennapjainak is közvetlenül érzékelhető része lett, az ő nézőpontjukból nem a megnyíló, hanem a bezáruló lehetőségek növekedése tűnik föl. A bizonytalan társadalmi státuszú asszonyok persze megpróbálhattak és meg is próbáltak élni a (gyakran a családfővel elvesztett) bevétel megszerzésének újfajta, háborús lehetőségeivel, ám ez csak kivételes esetben jelentette e bevételek látványos megszorodását. Cserébe a társadalmat képviselő törvény kemény kézzel sújtott le rájuk, még akkor is, ha tekintetbe vette, hogy több gyermek eltartásáért is nekik kellett felelniük.

Ami a büntetéseket illeti, a hadiállapot nagyrészt mint súlyosbító körülmény merült föl e női vádlottak esetében.³⁶ A velük szemben támasztott erkölcsi elvárások szigorodtak, és a botlás úgy súlyosbodhatott bukássá, hogy közben a vonatkozó törvények mit sem változtak. Az egyre kevésbé elviselhető anyagi és személyes viszonyok³⁷ fényében kimondottan cinikusnak tűnik az *Óbecsei Újság* már idézett címlapi filippikáinak a befejezése:

³⁶ A magzatelhajtások és a már említett csecsemőgyilkosság esetében – amennyiben a magzatnak nem a frontra vezényelt férj volt az apja – az ítélelhozók esetleges enyhítő körülményként egy lelkiismereti érvet, a szégyen befolyását mérlegelték, a háború mindennemű említése nélkül. Korábban ugyanakkor már szót ejtettünk egy olyan kivételről, ahol a háborús körülmények közvetlenebb hatást gyakoroltak úgy a történetekre, mint a bírói testületre. 1916 októberében a vagyontalan, háromgyermekes, 28 éves vajszkai Sütő Jánosné egy mályvagyökér felszúrásával vetett véget két hónapja tartó terhességének. Itt azonban nem volt szó házasságon kívüli kapcsolatról, csak a nyáron szabadságolt, feleségével akkor „nemileg érintkezett” férj vallomásaiban, aki szerint „a faluban a vádlottról azt beszélték, hogy egy orosz fogollyal szerelmeskedik, az orosz fogoly képét meg is találta a felesége szekrényében”. Míg a férj szerint a feleségével „különféleképpen éltek”, az asszony „házasságuk kezdete óta nem a legjobb viszonyról” számolt be. Ezenfölül azt hozta föl mentiségére, hogy „attól félt, ha gyermekágyba kerül, 3 kisgyermekét nem bírja eltartani”. A zombori törvényszék, bár a férjnek tulajdonította a magzatot, ellenérvként csak a nő beismerését és büntetlen előéletét vette számításba, de mert ezek sem estek különösebb súllyal latba, 1 év börtönt mértek a háromgyermekes anyára. Az ítélőtábla azonban a törvényszéken fölemlített enyhítő körülményeken túl „még mint illet, mérlegelte vádlott családós állapotát, és hogy férje hadbavonulása folytán három kisgyermekének egyedüli támasza”, és 4 hónapra csökkentette a büntetést (MNL CSML VII.1.648. B 1020/1917). Ez az ügy a kivételes példa arra, hogy a háborús körülmények pozitívan is befolyásolhatták a női vádlott büntetésének mértékét – még ha maguk a bíróságok sem értettek ebben egyet.

³⁷ Az a kérdés sincs különösebben a történetírás fókuszában, hogy milyen érzelmi-pszichés következményekkel járt a családok tartós szétválása, az esetleges özvegyesség, illetve a családok háborút követő újragegyesülése, esetenként több traumatizált családtaggal.

„Az igazi szegény és szerény asszony még vasárnap viharos ruháját sem ölti magára, hanem a bús-borongós háborús időjáráshoz méltó, egyszerű sötét ruhájában mutatja szíve mély bánatát. Nem szépeleg, hanem önmagának és kis családjának él. Fogához veri a garast, melyen érzik szenvedő urának verejték-szaga. Légy te is ilyen, meggabalyodott asszony. Dugd be azt a sápadt-fényes selymet az almárium mélyébe, vedd elő régi kendőd, régi kötőd, régi szoknyád. Ez illik neked. Mert, ha az éretted s gyermekeidért küzdött és vérzett hűséges embered hazatér a háborúból, csak régi ruháidban ismer rád, azokban ölel, csókol és szorít mélyen magához, a cifra selyemben pedig eltaszít téged, mint sátán fajzatát.”

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (MNL CSML)
VII.1. 641–651. doboz. A Szegedi Ítéltábla iratai, 1891–1950.

Bácsmezei Napló 1915. július 14.

Óbecsei Újság 1915. február 28.

Zentai Friss Újság 1917. április 8.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Beluszky Pál – Győri Róbert 2005: *Magyar városhálózat a XX. század elején*. Budapest–Pécs.

Borovszky Samu 1909: *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye I.* Budapest. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/bacs-bodrog-varmegye-i-163F/> – utolsó letöltés: 2018. február 4.

Grayzel, Susan R. 2014: Women’s Mobilization for War. In: *1914–1918 online. International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/womens_mobilization_for_war – utolsó letöltés: 2018. február 4.

Perényi Roland 2012: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Budapest.

Romsics Ignác 2001: *Magyarország története a XX. században*. Budapest.

Thébaud, Françoise 2014: Penser les guerres du XXe siècle à partir des femmes et du genre. Quarante ans d’historiographie. *Clio* (20.) 39. 157–182.

Völgyesi Zoltán 2016: *Harcértől a hátorszáig. Az első világháború gazdasági és társadalmi hatásai Magyarországon a levéltári források tükrében*. Budapest.